

Išvadas 12

Daugiaperspektyvis Lietuvos istorijos pasakojimas: kokį turime, kokį kursime? **13**

Du skirtingi Lietuvos istorijos naratyvai tarp „atiduok tėvynei, ką privalai“ bei „ir tuomet dirbome Lietuvai“ **34**

Žmonės, sukūrę Lietuvą 44

Ar reikia Vilniuje statyti paminklą Antanui Smetonai? **46**

„Tautos vado“ šešėlyje: Augustino Voldemaro mįslė **72**

Lietuvai bus gerai, kol sutars du Mykolai – Rudasis (Mykolas Sleževičius) ir Juodasis (Mykolas Krupavičius) **90**

Primirštas valstybės vairininkas – daugiabriaunis Ernestas Galvanauskas **112**

Stasys Raštikis. Seniai munduras jam buvo politika **132**

Stalino saulės apakinti: lietuvių inteligentų laikysena 1940 metais 152

Vincas Krėvė-Mickevičius:
„Politikos bijau kaip velnias kryžiaus“ **169**

Nudeginta Stalino saulės: Salomėja Nėris **184**

Petro Cvirkos mitas: „Visi dėl Cvirkos kaunasi, bet niekas jo neskaito“ **206**

Nuo Lietuvos žvalgybos viršininko iki tėvynės išdaviko: poetas Liudas Gira **228**

Raudonąjį okupantą keičia rudasis 240

Nepavyks pabėgti nuo Škirpos-Vėtros problemos:
ar reikia ištrinti šių asmenų atminimą? **242**

Vėtrai atėjus, pamatysi savus ir svetimus **270**

Komplikuotos biografijos tarp istorijos, atminties ir
politikos: Juozo Krikštaponio (Krištaponio) atvejis **282**

Prisitaikymas ir priešinimasis Sovietų Lietuvoje 290

Galbūt ne vienintelis, kuris suprato, bet vienintelis, kuris pasakė:
Kazys Jakubėnas **291**

Šeši draugai – šeši skirtingi likimai **304**

Mane žudė broliai lietuviai: apie skaudžius partizaninio karo aspektus **320**

Kostas Kubilinskas ir Algirdas Skinkys: vaikų poetai – partizanų išdavikai **332**

Neišvertęs skūros: už ką Juozui Baltušiuviui Lietuva niekada neatleido **344**

Išdavęs tėvo idealus: Antanas ir Tomas Venclovos **363**

Prieštaringas išsilaisvinimas 380

Laisvės šaukliai, nepritapę laisvėje:
Romualdas Ozolas, Arvydas Juozaitis ir kiti **381**

Gyvenęs dviejose epochose: mylimas ir nekenčiamas
Algirdas Mykolas Brazauskas **406**

Neduodanti ramybės Justino Marcinkevičiaus
„Taburetė virš galvos“... **429**

Vietoje epilogo. Dar kelios mintys
apie atminties pūlinius **441**

Šaltiniai ir literatūra 448

Pratarmė

Dramatiškoje Lietuvos istorijoje netrūksta nepatogių ir jautrių temų, vadinamųjų istorinės atminties pūlinių. Pastaraisiais metais ypač daug aštrių diskusijų kelia „atminties karai“ dėl kontroversiškai vertinamų asmenybių: Salomėjos Nėries, Petro Cvirkos, Antano Smetonos, Justino Marcinkevičiaus, Kazio Škirpos, Jono Noreikos-Generolo Vėtros, Romualdo Ozolo ir daugelio kitų. Tai tik keletas istorinių asmenybių, dėl kurių vaidmens istorijoje ir atminimo įamžinimo viešosiose erdvėse diskutuojama. Nesutariama dėl daugelio paminklų, gatvėvardžių, atminimo lentų ar kitų atminimo ženklų, kurie buvo pastatyti ir pavadinti ar kuriuos ketinama statyti asmenims, galbūt prisidėjusiems prie totalitarinių nacistinio ar komunistinio režimų. Tragiška Lietuvos istorija nėra vien tik „kovų ir kančių“ pasakojimas apie iškiliausius Laisvės kovotojus, partizanus, disidentus ir jų kančias bei ryžtą visą gyvenimą iki pat paskutinio atodūso gyvybę aukoti Tėvynei ir Bažnyčiai. Kartu istorijoje netrūksta karjeristų, kolaborantų, išdavikų, tai yra „nepatogių“ ir „jautrių“ temų, vadinamųjų istorinės atminties pūlinių. Šie atminties „pūliniai“ vis atgyja, pulsuoja ir neleidžia mums toliau ramiai gyventi.

Daugialypių asmenybių biografijų nutylėjimas arba ne visas atskleidimas – didelis atviros demokratinės visuomenės išbandymas. Atnaujintose mokyklinėse istorijos programose nerasime žymiųjų Stalino saulės apakintų rašytojų: Justo Paleckio, Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Salomėjos Nėries, Antano Venclovos ir Petro Cvirkos bei Liudo Giros. Jei norime ugdyti kritiškai mąstančias asmenybes, turime ne „išbraukti“ iš mokyklinių programų nepatikusių asmenybių vardus, o priešingai – analizuoti bei nagrinėti ne tik jų kūrybą, gyvenimo pasirinkimus, bet ir aiškintis, kodėl jie tapo sovietinio atminimo politikos įrankiais.

Viena vertus, turime suvokti bei pripažinti, kad mūsų istorija ne visada vien herojiška, ne visada buvom tik šviesos pusėje ir ne visada tik svetimų totalitarinių režimų agresijos aukos. Tai labai skaudu ir sudėtinga pripažinti, tačiau kontroversišką istoriją būtina sąžiningai gvildinti dėl savęs pačių.

Kita vertus, ypač Rusijos agresijos ir virš Lietuvos pakibusių egzistencinių grėsmių kontekste atrodo natūralu į skaudžius mūsų istorijai aspektus reaguoti aštriai ir kategoriškai. Vis dėlto neturime teisės per detales pamesti

platesnio konteksto. Be pastarojo suvokimo mumis labai lengva manipuliuoti, mus supriešinti ir išskirti.

Šia knyga siekiama visuomenei padėti suvokti sudėtingus politinius įvykius. Dar sunkiau atskleisti juose dalyvavusių žymių asmenybių priežastis ir motyvus, paskatinusius (vertusius) vienaip ar kitaip pasielgti. Knygoje pateiktos palyginti nedidelės apimties, bet informatyvos įžymių laisvės kovotojų, kūrėjų, kolaborantų... biografijos. Jos parengtos remiantis skelbtais gausiais pagrindiniais šaltiniais – monografijomis, dienoraščiais, straipsniais internetinėje žiniasklaidoje ir kitais. Visi jie nurodyti knygos gale.

Siekiant nuodugniai suvokti bet kurį ginčus ir konfliktus sukėlusį istorinį klausimą demokratinėje visuomenėje, reikia nagrinėti jį iš skirtingų perspektyvų (angl. *Multiperspectivity*), sieti su įvairiomis disciplinomis. Vien istorinis probleminių klausimų nagrinėjimas neišvengiamai atspindės tik dalinį požiūrį. Būtina remtis platesniu profesionalių literatūrologų, filosofų, sociologų, psichologų, menotyrininkų ir kitų specialistų nuomonių, taip pat ugdymo praktikų įžvalgomis. Pasak Kembridžo universiteto mokslininko Terence'o Henry'io McLaughlino: „Mes visi esame nuolatiniame kelyje į tiesą...“¹

Skaitytojui gali kilti klausimas, kodėl ir kuo remiantis buvo atrinktos aprašomos asmenybės, o kai kurios ne mažiau kontroversiškos – Mindaugas, Jogaila, Jonušas Radvila, Jokūbas Jasinskis ir kitos LDK laikų asmenybės – į knygą nepateko. Tiesą sakant, prieštarų vertinimų

nemaža. Štai Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis (1726–1794), kaip Targovicos konfederacijos dalyvis, 1794 m. sukilėlių buvo pakartas Varšuvoje. Kaip vertinti šią istorinę asmenybę: išdavikas ar patriotas? Kas geriau – Gegužės 3-iosios Konstitucija ar Targovicos konfederacija?²

Pirma, prieštarų vertinamų asmenybių galima buvo rasti ir daugiau. Visuomet bet kokia knyga bus atrinktų asmenybių rinkinys. Kiti autoriai sudarytų savo (anti)herojų sąrašą, aš taip pat nesistengiau visko aprėpti. Antra, į akis krenta tragiškų XX a. vidurio įvykių sureikšminimas. Taip nutiko todėl, kad būtent šios temos kėlė ir tebekelia daugiausia aistrų viešojoje erdvėje. Kad skaitytojui knyga būtų įdomesnė, joje aprašomi herojai pateikti populiariai, per konkretų kiekvieno veiklos aspektą, pavyzdžiui: „Ar reikia Vilniuje statyti paminklą Antanui Smetonai?“, „Nudeginta Stalino saulės: Salomėja Nėris“, „Petro Cvirkos mitas: „Visi dėl Cvirkos kaunasi, bet niekas jo neskaito“, „Kostas Kubilinskas ir Algirdas Skinkys: vaikų poetai – partizanų išdavikai“ ir kt. Knyga siekiama prisidėti prie istorijos, lietuvių literatūros ir politikos tyrimų integracijos bei pilietinės demokratinės visuomenės stiprinimo.

Metai bėga, o Lietuvos istorijos žaidos negyja. Kartais jos net pagilėja ar atsiveria naujai šiurpinančiais „atminties pūliniais“. Bandymai peržiūrėti ir kritiškai įvertinti pamėgtus istorijos mitus bei herojiškas asmenybes visuomenėje dažnai sutinkami priešišškai ir nepalankiai. Gali-

me konstatuoti: jeigu neišmoksime susitaikyti bei kritiškai įvertinti savo praeities, tai šis istorinis pūlinys nuolat nuodys istorinę atmintį ir neapykantos tragedijos vis kartosis. Todėl natūraliai kyla klausimas: ar jau išmokom istorinei tiesai pažvelgti tiesiai į akis?

Prieš pradėdamas pažinimo kelionę, norėčiau nuoširdžiai padėkoti visiems mokslininkams ir autoriams, kurių darbai leido geriau pažinti šioje knygoje pristatomus istorijos pūlinius. Remiantis naujaisiais moksliniais tyrimais, knygoje pirmą kartą apibendrintai pristatoma prieštaringai vertinamų XX amžiaus istorinių asmenybių sintezė.

Šios knygos nebūtų, jei ne buvusiame Vilniaus pedagoginiame universitete sutiktas dėstytojas, vėliau tapęs kolega ir bičiuliu – Mindaugas Tamošaitis. Dar studijų metais jis raskavo laiko antro kurso studento rašymui formuoti – tam, kas vėliau tampa nebe vien įgūdžiu, o sąžine. Perskaitęs jo knygą „Didysis apakimas“, kalbančią apie rašytojų kairėjimą, pravirkau ir skaudžiai susimąščiau: kur ir kada aš pats buvau paklydęs? Tapęs artimu draugu, Mindaugas man neleidžia nurimti. Jis kelia klausimus, kurių neįmanoma nutylėti, ir žadina tą nuolatinį nerimą, be kurio neįmanoma rašyti teisingai ir nuoširdžiai. Šis vidinis degimas, ši nematoma trauka žodžiui – tai, kas neleidžia sustoti, kas verčia grįžti prie plunksnos, net kai pasaulis atrodo tylus ir abejingas.

Už vertingas pastabas knygos rankraščiui nuoširdžiai dėkoju recenzentams – filosofui Pauliui Gritėnui ir istorikui

Aurimui Švedui. Jų įžvalgos ir patarimai reikšmingai prisidėjo prie teksto brandos ir aiškumo.

Ypatingą padėką reiškiu leidyklos „Alma littera“ komandai, patikėjusiai manimi ir padėjusiai parengti šią knygą. Esu dėkingas knygos redaktorei Nerinagai Butkienei, taip pat dailininkui ir maketuotojui Agniui Tarabildai, kruopščiai atrinkusiam iliustracijas ir parengusiam leidinį spaudai – Jūsų darbas gerokai sustiprino šios knygos tekstą ir visumą. Už tai, kad nuolat laisvalaikį aukojau rašymui, atsiprašau savo šeimos ir draugų. Būta ir bandymų, ir nusivylimų, bet pasiduoti taip ir neišmokau.

Autorius

Vilnius, 2024 m. spalio 5 d.

Žmonės, sukūrę Lietuvą

Viena nuotrauka – daug istorijos. Jei būtų paskelbtas fotografijų konkursas prieškario Lietuvos valstybės išraiškingiausių kadro tema, manau, šita fotografija turėtų tapti viena iš pretendenčių į titulą.

Vieta: Kaunas, Karo muziejaus sodelis, 1925 m. gegužė (apytiksliai pusantrų metų iki karinio-politinio Gruodžio 17-osios perversmo). Dviejų politinių srovių nepavykęs mėginimas sudaryti koaliciją.

Asmenys: juodas „cilindras“ (Smetona) versus pilkas „skryblius“ (Krupavičius). Du pokarinės Europos mados atributai: madingos barzdos ir paraityti ūsai. Abu vienas kito nekenčia nuo pirmo susitikimo 1918 m. rudenį, bet 1926 m. gruodį – 1927 m. gegu-

■ Lietuvos valstybės politiniai veikėjai prie Vytauto Didžiojo karo muziejaus, 1925 m. Vytauto Didžiojo karo muziejus

žę mėgina būti „draugais“ ir prieš fotokamerą pozuoja „susidauždami... „skrybliais“.

Fonas: kairėje – 1926 m. vasarą kadenciją baigęs prezidentas Aleksandras Stulginskis šypsosi (spėju, kad ne visai natūraliai), nors 1926 m. gruodį gavo šv. Kalėdų dovaną – III Seimo kadencijos pirmininko postą. Dešinėje – rimtas kun. Juozo Tumo-Vaižganto veidas. Ką tik atliko pareigą valstybei: pašventino naująją koaliciją. Kartu sprendė asmeninę dilemą. Iki atkuriant valstybę buvo vienos partijos ideologas ir steigėjas, atkūrus valstybę prijautė kitai politinei jėgai. Gal todėl abiejų partijų politinius vadovus 1927 m. pavasarį „apšlakstė vienu ypu“.

X faktorius, asmuo A. Smetonos užnugaryje: A. Voldemaras nebuvo linkęs stovėti kieno nors šešėlyje. Čia pat įvykių eigą seka Juozas Tūbelis – stovėdamas tarp jūdvių laukia savo eilės į postą.

Šaltinis: Vytauto Didžiojo karo muziejaus fondai. Viena pirmųjų fotografijos publikacijų: Andrius Vaišnys.

Pagal istoriko Artūro Svarauskio 2023 m. balandžio 3 d. feisbuko įrašą.

Ar reikia Vilniuje statyti paminklą Antanui Smetonai?

„Visuomenė buvo nupolitinta ir smarkiai supriešinta. Pasak Vinco Trumpos, A. Smetona, bevienydamas lietuvius, taip juos supriešino, kad, atėjus 1940 metams, ne vienas svarstė, kažin kas baisiau – svetima okupacija ar sava iki kaulo smegenų įkyrėjusi diktatūra. Valentinas Gustainis, bene vienintelis tautininkiškoje viršūnėje drįsdavęs reikšti savo nuomonę, dar 1936 m. būgštavo, jo „politiškai pasyvi masė, atėjus išmėginimo valandai, lengvai gali tapti auka mažutės drausmingos saujelės žmonių, kurie žino, ko nori“.

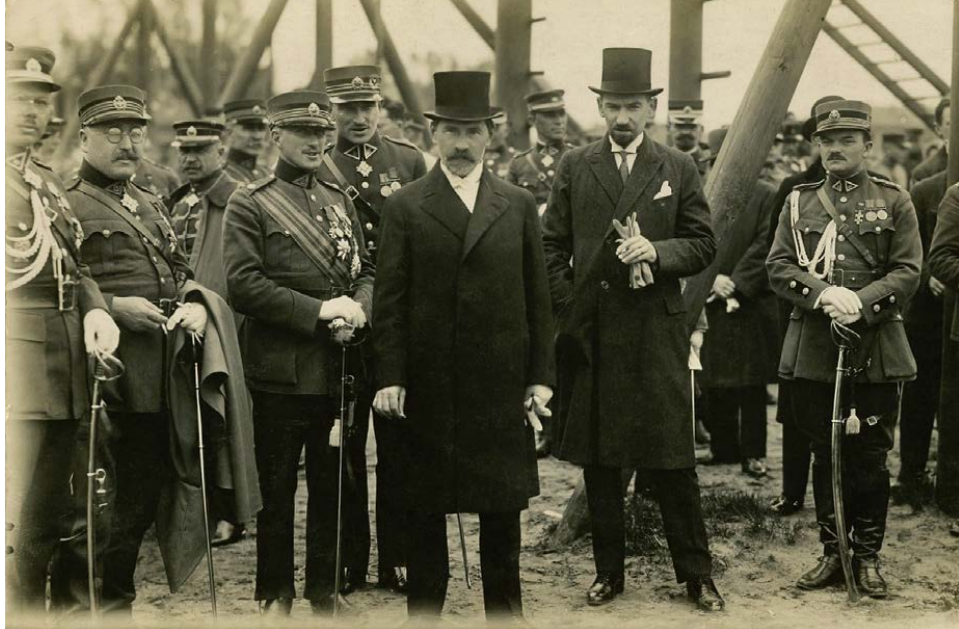
Iš savo artimiausių bendradarbių A. Smetona reikalavo ne kompetencijos, originalių idėjų, o atsidavimo ir klusnumo. Todėl Prezidentą supo giminės, bičiuliai, pataikūnai. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje nei politinėje, nei karinėje Prezidento „komandoje“ nebuvo įžvalgių, stiprių asmenybių.“

Istoriko Liudo Truskos straipsnis „Pasimokyti galima tik iš kritiškai suvoktos istorijos“, in: *Tautinis atgimimas ir istorija*, sud. L. Truska. Vilnius, 2012, p. 384–385.

„Antanas Smetona buvo kontraversinė asmenybė, be to, visi iki šiol rašiusieji apie jį vertino arba kritikavo Smetoną siaurąja prasme. Tenka iš dalies sutikti su Aleksandru Merkeliu, kad Smetonos pagrindinį vertinimų kontraversiškumą lėmė vertinimų partiškumas. Krikščionys demokratai, valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai smerkė Smetoną už jo autoritarinės diktatūros įvedimą po valstybės perversmo 1926 m., jie visi ir dalis tautininkų – už išvykimą į užsienį 1940 m. vasarą, už Lietuvos Respublikos žlugimą, socialdemokratai – už politinių laisvių ir organizacijų suvaržymą, valstietijos interesų nepaisymą ir dvarininkų žemėvaldos protegavimą, biurokratinę-politinę valdymo sistemą, besiremiančią kariuomene ir saugumu, dešiniąsias politines pažiūras apskritai, ir galop komunistai ištisus 60 metų – už jų persekiojimus, areštus ir administracines nuobaudas, kalėjimus, Varnių ar vėliau ir į Dimitravo stovyklas kitaip manantiems, kitaip įsivaizduojantiems Lietuvos politinę ir socialinę sistemą, santvarką, už Lietuvos nepriklausomybę ir priešinimąsi komunizmo tvanui.“

Alfonsas Eidintas, „Antanas Smetona ir jo aplinka“, Vilnius, 2012, p. 481.

■
Prezidentas
Antanas
Smetona
su karininkais
1929 m.
Ukmergės
kraštotyros
muziejus

Ruošiantis Lietuvos valstybės šimtmečio paminėjimui, Vilniuje planuota pastatyti paminklus tautos patriarchui Jonui Basanavičiui, broliams Vileišiams ir pirmajam prezidentui Antanui Smetonai (1874–1944). Pasak buvusio Vilniaus mero Remigijaus Šimašiaus, A. Smetona ir jo politika gali sukelti prieštaringus jausmus, kurie disonuoja su Vilniaus dvasia. Anot Šimašiaus, nėra tinkamai įvertinta daug pagarbos vertų asmenybių ir istorinių įvykių: Lietuvos Sąjūdis, Helsinkio grupė, iš senųjų laikų neturime paminklo Algirdui, Kęstučiui, o Baltarusijoje tokių atsiranda. Istorikas Algimantas Kasparavičius teigė, kad Vilniuje iki šiol stinga deramo prezidento įvertinimo. „Šiuolaikinė Lietuva išlieka turbūt visoje Europoje unikali, nes savo sostinėje neturi deramo atminties įvertinimo pirmajam prezidentui ir paminklo nežinomam kariui, prie kurio galėtų atiduoti pagarbą užsienio valstybių prezidentai. Tai yra du tiesiogiai susiję momentai, kurie visam pasauliui liudytų, kad čia buvo, yra ir bus mūsų sostinė.“⁴⁴

Vieni mano, kad nereikia paminklo statyti žmogui, paneigusiam vertybes, kuriomis grįsta šiuolaikinė Lietuvos valstybė. Kiti yra įsitikinę, kad jis yra žmogus, prisidėjęs prie Lietuvos klestėjimo tarpukaryje.

Smetona – vienas iš nedaugelio asmenybių, kurio vardu vadiname epochą. Jo valdymo laikotarpis yra įvardijamas kaip smetoninė Lietuva. **Smetonai vadovaujant Lietuva pasiekė didžiulę pažangą, žmonės iki šiol pagarbiai taria: „smetoniškas“ inteligentas, „smetoniškas“ mokytojas, „Smetonos laikai“.** Kita vertus, **prezidento veikla vertinama nevienareikšmiškai, nors valstybės kūrimo pradžioje jis – Lietuvos Tarybos pirmininkas, nuolat siekęs vienybės ir kompromiso skelbiant Lietuvos nepriklausomybę 1918 m. vasario 16-osios nutarimu, vėliau, po 1926 m. karinio perversmo, grįžęs į prezidento postą, virto Tautos vadu tituluojamu autoritaru, valdžiusiu šalį iki 1940 m. birželį įvykusios politinės katastrofos – sovietinės okupacijos.**

1940 m. per paskutinį vyriausybės posėdį, nors ir išreiškė norą priešintis sovietams, nusileido daugumos nuomonei ir priėmė ultimatumą, o pats pasitraukė iš Lietuvos. Pastarasis įvykis tapo kertiniu Lietuvos istorijoje ir sukėlė dar daugiau audrų A. Smetonos vertinimo atžvilgiu. Vienas žymiausių šiuolaikinių semiotikų Algirdas Julius Greimas yra pasakęs: „O kam iš viso Lietuvoje buvo reikalingas Antanas Smetona? – Tam, kad visi, dar net iki šiol, galėtų jį neigti, ir kad jisai savo pastovumu galėtų teigti Lietuvos nepriklausomybę.“ Svarbu pabrėžti, kad iki šiol mes sunkiai vaduojamės iš penkiasdešimt metų sovietų intensyviai mums į sąmonę bruktų mitų ir dezinformacijos apie Smetoną – gambiausią nacionalinio lietuviško valstybingumo idėjos tėvo Jono Basanavičiaus mokinį. Nenuostabu, kad visuomenėje gajus sovietų pirštas mitas: **„Tai tas Smetona, kuris, pasiraitojęs kelnes, 1940 m. bėgo iš Lietuvos?“**⁴⁵ Iš įvairių viešųjų erdvių A. Smetonos figūra dažniau ir greičiau išnyra kaip tam tikras šaržas – provokiško veikėjo, rusų agento, perversmininko, antidemokrato, autoritaro, kartais – lėbautojo, politinio bevalio ir bailio, netgi – valstybės išdaviko. Panagrinėkime, kodėl ir kokie mitai apie Antaną Smetoną gajūs iki šiol?

Infografikas – 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų gimtinės. (Žemėlapis originalas: Lietuvos žemėlapis su etnografinė siena. „Lietuvos ūkininko“ bendrovės leidinys. Parengė V. Verbieckis. – [Kaunas], 1911. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka)

SU ETNOGRAFIJOS SIENA

Maštabas: 1colis reiškia 25 varstus

25 20 15 10 5 0 25 50 75 var. st.

J. K. JOHNSTON

galeināhēlis • gubernijos miestas
plantas, šašijus • apskrīcio miestas, miestas
dnegraffjos siena • miestelis • parapija
• valstybės siena • kaimas • bažnytkiems
gubernijos siena • krasta, paita
apskrīcio siena • bažnyčia, koplyčia

JOHN S. GALT

ALFONSO CARRI

VLAS MIRONOV

НАРТОГР ЗАВ. А. ИЛИНЪ С. С. С.
БРЕЖНЕВ.

Trumpas Lietuvos Krašto Tarybos socialinis portretas atrodė maždaug taip. Visi – vyrai. Visi, išskyrus du (Bizauską ir Malinauską), gimę Lietuvoje. Išskyrus vieną Žemaitijos lenką Stanisławą Narutowiczių, visi kiti lietuviai arba žemaičiai. Apie pusę – dar nevedę. Vyriausiam, J. Basanavičiui, – 66 m., jauniausiam, K. Bizauskui, – vos 24 m. Statistinis amžiaus vidurkis – apie 34 m. Keturi skaisčiai mėlyno kraujo – bajorai, nežymūs dvarininkai. Trys jų iš Žemaitijos. Iš keturių bajorų tik M. Biržiška gyvenimą praleido ne dvare. Bajoras Jonas Smilgevičius, po studijų grįžęs į Lietuvą, nusipirko Užvenčio dvarą, kuriame prabėgo produktyviausi jo metai. Bajoras Donatas Malinauskas paveldėjo nemažai turtų. Pardavęs paveldėtą Jankovicų dvarą, jis įsigijo dvarą Alvite, kur gyveno iki sovietų okupacijos ir tremties. Bajoras S. Narutowiczius gyveno savo šeimos Brėvikų dvare. Įvykdžius žemės reformą, daugelis dvarų liko be senųjų šeiminių ir buvo išparceliuoti. Naujausiais dvarininkais tapo dar penki signatarai. Jonas Vailokaitis įsigijo du dvarus – Paežerių ir Gižų. Pastarąjį gimtadienio proga jis padovanojo savo seseriai Jadvygai Prapuolenienei. Kunigas Vladas Mironas įsigijo Bukaučių dvarelį, Jonas Vileišis – Girsteitiškio, o prezidentas Aleksandras Stulginskis – Jokūbavo. Švenčiant prezidento A. Smetonos 60-metį, tauta savo vadui padovanojo dvarą Užgiryje. Keturi kunigai. Jų turėjo būti daugiau. Tačiau, kairiesiems užprotestavus, du rinkimuose demokratiškai išrinkti kunigai savo istorinio statuso geranoriškai atsisakė ir užleido jį rinkikų

demokratiškai nuskriaustiems socialistams S. Narutowicziui ir J. Vileišiui.

Apskritai iš 20 Tarybos narių 6 buvo iš Žemaitijos. Antra tiek iš Aukštaitijos. Likusieji – suvalkiečiai ir dzūkai. Pagal politines pažiūras 4 socialistai socialdemokratai, 2 nepartiniai liberalai, likusieji – pažangininkai tautininkai arba krikdėmai. Pagal politines simpatijas ir būsimos valstybės valdymo formą dauguma – konstitucinės monarchijos šalininkai ir vos penktadalis – tvirti respublikonai. Išskyrus du aiškius bedievius (J. Basanavičių, S. Kairį) ir vieną protestantą Jokūbą Šerną, likusieji beveik visi – didesni ar mažesni katalikai. Tarp dvidešimties būsimų signatarų buvo net penki masonai. Universitetus arba institutus visi baigę carinėje imperijoje. Daktaro disertacijas kai kurie apsigynę Vakarų Europos universitetuose. Žodžiu, publika pilnametė, rimta ir verta pagarbos. Beveik visi, be gimtosios lietuvių kalbos, dar šnekantys rusiškai, lenkiškai, vokiškai, pranciškiškai, kai kurie – neblogai lotyniškai, angliškai, latviškai.⁴⁶ Taigi dvidešimt skirtingų likimų. Dvidešimt vertybių skalių ir pasaulėžiūrų, kurias sujungė vienas vardiklis – Vasario 16-oji. Siekdami pabėgti nuo banalios biografijos, sutelkime dėmesį į daugiausia diskusijų keliančius Smetonos veiklos etapus-epizodus.

Pasak Istorinės Lietuvos Respublikos Prezidentūros Kaune muziejininkės Ingridos Jakubavičienės, Smetonai, kaip ir kiekvienam jaunam žmogui, kilo daug abejonių renkantis gyvenimo kelią. Pirmoji dilema A. Smetonai iškilo jau 1893-iaisiais, kai, pabaigęs Palangos

■
**Prezidentas
 Antanas
 Smetona su
 žmona Sofija
 laisvalaikio
 iškyloje su
 žirgais. XX a.
 3–4 deš.
 Lietuvos
 centrinis
 valstybės
 arch.**

progimnaziją, svarstė, ką daryti toliau: tapti dvasininku ir stoti mokytis į kunigų seminariją Kaune ar rinktis pasauliečio kelią ir stoti į Mintaujos gimnaziją. Pasirinko gimnaziją, nes pasaulietiškas gyvenimas suteikia daugiau asmeninės laisvės, platesnių galimybių renkantis ateities profesiją. Net ir teisės studijas Sankt Peterburgo imperatoriškajame universitete pasirinko ne dėl prestižo ar karjeros perspektyvų, o daugiausia todėl, kad tik teisininkams, dvasininkams ir gydytojams buvo leidžiama grįžti dirbti į gimtąją guberniją.⁴⁷

Dažnai galima rasti teiginį: „Lietuvą valdė Smetona, o jį patį – lenkaitė.“ Vienas iš didžiausių mitų, kad įtaką A. Smetonai ir apskritai valstybės valdymui turėjo žmona Sofija Chodakauskaitė-Smetonienė. Frazė, kad Lietuva yra „švogerių kraštas“, mūsų tautiečiams prilipo pirmiausia dėl artimų prezidento A. Smetonos ir ministro pirmininko Juozo

Tūbelio giminystės ryšių. Abu buvo bendraminčiai ir draugai dar nuo gimnazijos laikų.

Vienas įtakingiausių tarpukario Lietuvos politikų ir tautininkų partijos šulų Juozas Tūbelis (1882–1939) buvo vedęs A. Smetonos žmonos Sofijos Chodakauskaitės (Chodakovskos) seserį Jadvygą. Vedė ją 1919 m., kai A. Smetona jau buvo faktinis nepriklausomybę neseniai paskelbusios valstybės vadovas. J. Tūbelis po tautininkų perversmo užėmė finansų ministro postą, o nuo 1929 iki 1938 metų vadovavo Vyriausybei, taigi buvo antras pagal įtakingumą asmuo Lietuvoje po A. Smetonos. „Kito tokio draugo, koks Juozas man buvo, aš neturiu. Jis man ne tik draugas, bet ir artimiausias asmuo valstybės darbe ir mano gyvenime“, – šie A. Smetonos žodžiai, valstybės vadovo ištarti 1939-ųjų rugsėjį per J. Tūbelio laidotuves, geriausiai apibūdina dviejų valdžios vyrų santykius.

A. Smetona savo draugu ir svainiu pasitiekė besąlygiškai – nepasitaręs su svainiu nepriimdavo jokių svarbesnių sprendimų. Lietuvos kariuomenės vado Stasio Raštio (1897–1985) karjera taip pat pažymėta giminytės žyme, nors nėra duomenų, jog aukštą postą jis pasiekė pirmiausia todėl, kad vedė Smetonos dukterėčią Elena Smetonaitę. Prezidento šeimos nariu jis tapo 1929 m. turėdamas majoro laipsnį, tada buvo išsiųstas mokytis į Berlyno karo akademiją. Grįžęs 1932 m., karjeros laiptais jau ne kopė, o skriejo: jam suteiktas pulkininko laipsnis, o po dvejų metų, 1934-aisiais, jis jau paskiriamas generalinio štabo viršininku, netrukus – ir kariuomenės vadu. Kaip teigia istorikas Liudas Truska, iš bendradarbių prezidentas reikalavo ne originalių idėjų, kritinių pastabų, o atsidavimo ir klusnumo, todėl jį supo giminės, bičiuliai, pataikūnai.⁴⁸

Teigiama, kad A. Smetona nuolaidžiavo 1915 m. Vilnių okupavusiai kaizerinei Vokietijai, nenorėjo atsisakyti 1917 m. Gruodžio 11-osios deklaracijos, priešinosi Vasario 16-osios akto pasirašymui. Tiesa, kad Smetona pasirašė gruodžio 11-osios pirmąjį lietuviško valstybingumo atkūrimo Aktą, kuris tuomet numatė glaudžią Lietuvos sąjungą su kaizerine Vokietija, o tai ištraukė Lietuvą iš rusiškojo suvereniteto, bet kartu užbraukė pasilikimo atgimstančioje Lenkijoje ilgaamžę paradigmą. Būtent todėl per istorinį Vasario 16-osios posėdį A. Smetona pasitraukė iš Tarybos pirmininko pozicijos – istoriniam posėdžiui *de jure* pirmininkavo amžiumi Taryboje vyriausias J. Basanavičius, nors viskas iš esmės vyko pagal nuolatinio

Tarybos pirmininko A. Smetonos, tos pačios dienos pavakarę vėl perrinkto Tarybos pirmininku, parengtą scenarijų. A. Smetona buvo politikas teisininkas ir puikiai įvertino, kad Vasario 16-osios deklaracija iš esmės netgi nepanaikino Gruodžio 11-osios dokumente minimų keturių konvencijų su Vokietija, bet tik pasakė, jog jas dar turės patvirtinti arba atmesti Steigiamasis Seimas. Provokiško veikėjo etiketę A. Smetona pelnė dar ir dėl savo, kaip pirmininko, veiklos Lietuvių draugijoje nukentėjusiems dėl karo šelpti. Vertinant istoriškai reikia nepamiršti, jog būtent tas pats A. Smetona, remdamasis šia draugija, jau 1915–1916 m. sandūroje Vilniuje kartu su dr. Jurgiu Šauliu, socialdemokratu Steponu Kairiu ir dr. Jonu Basanavičiumi subūrė pirmą neformalų ir nelegalų Politinį komitetą, kuris politiškai emancipavo Lietuvą ir pradėjo visą Lietuvos valstybingumo atkūrimo bylą.⁴⁹

Lietuvių istorinėje atmintyje veši grima, kad 1918 m. vasarą Smetona Lietuvai norėjo užkarti vokiško kraujo karalių ir pasukti Lietuvą monarchizmo keliais. Lietuvos Tarybai 1918 m. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, niekas neskubėjo to pripažinti. Baimintasi, kad Vokietijai laimėjus Pirmąjį pasaulinį karą, Lietuva taps kaizerinės imperijos dalimi. Lietuvos Taryba – tarp jos narių buvo ir Smetona – sugalvojo gudrų planą paskelbti Lietuvą karalyste su parlamentu, kaip kokioje Anglijoje, Švedijoje ar Ispanijoje. Prasidėjo būsimojo karaliaus paieškos. Pagrindinis reikalavimas – turi būti kilmingas katalikas, o patirtis nebūtina. Iš daugelio

■ Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpiti Centro komiteto nariai 1915 m. A. Smetona stovi pirmas iš dešinės. Lietuvos nacionalinis muziejus

■ Wilhelm von Urachas – Lietuvos karalius Mindaugas II, 1921 m. Vikipedija

pretendentų Lietuvos Taryba pasirinko Viurtembergo hercogą Vilhelmą von Urachą. Šis vokiečių jau buvo bandęs tapti Monako ir Albanijos karaliumi. Beje, jis per motinos liniją buvo susijęs su Radvilomis. 1918 m. liepos 11 d. Lietuvos Taryba $\frac{2}{3}$ balsų W. von Urachą išrinko Lietuvos karaliumi – Mindaugu Antruoju. Naujajam valdovui kelta daugybė sąlygų: valdyti su išrinktu parlamentu, gyventi Lietuvoje, turėti lietuviškai kalbančius patarėjus, o jo vaikai turėjo lankyti lietuviškas mokyklas. Mindaugas II Lichtenšteino pilyje intensyviai mokėsi lietuvių kalbos, o karaliaus rezidencija turėjo būti Vilniuje esantys Verkių rūmai. Kai Vokietija